

dr. Silvana Orel Kos
Oddelek za prevajalstvo, Filozofska fakulteta v Ljubljani

SAMOUPRAVLJANJE ANDERSENOVIH PRAVLJIC

Avtorica prispevka predstavlja in primerja prevajalska pristopa dveh prevajalcev, ki sta v obdobju od leta 1950 do 2005 v slovenščino prevedla največ pravljic danskega pravljicarja Hansa Christiana Andersena. Še posebej je izpostavljen zunajbesedilni kontekst nastajanja prevoda kot izraz družbene ali uredniške ideologije.

Uvod

V prispevku bom obravnavala izbrane vidike prevodov dveh prevajalcev, ki sta v obdobju od leta 1950 do 2005 za založbo Mladinska knjiga v slovenščino prevedla največ pravljic danskega pravljicarja Hansa Christiana Andersena. Začetek in glavnino tega obdobja, ko je Slovenija bila še del Socialistične federativne republike Jugoslavije, so zaznamovali prevodi prevajalca in pisatelja Rudolfa Kresala. Ob koncu obdobja, v času samostojne Slovenije, pa so na knjižni trg začeli prihajati prevodi prevodoslovke in prevajalke Silvane Orel Kos.

Dvestoletnica in stoletnica rojstva

V letu 2005 ne obhajamo le dvestoletnice rojstva Hansa Christiana Andersena, temveč tudi stoletnico rojstva njegovega slovenskega prevajalca Rudolfa Kresala, ki se je rodil in umrl natanko sto let po danskem pravljicarju.

Rudolf Kresal se je rodil 26. marca 1905 v Ljubljani in umrl 23. oktobra 1975 v Novem mestu. Končal je višjo železniško šolo v Beogradu. Najprej se je ukvarjal z novinarstvom in pisanjem kratke proze, po osvoboditvi pa je bil urednik slovenske izdaje *Uradnega lista DFJ* v Beogradu ter novinar pri *Tovarišu* in *Slovenskem poročevalcu*. Od leta 1949 dalje je deloval kot svobodni književnik, predvsem kot književni prevajalec kanonskih del nemške in skandinavske književnosti. Iz slednjega nabora prevedenih besedil so slovenski literarni sistem v polpretekli zgodovini še posebej zaznamovali njegovi prevodi pravljic Hansa Christiana Andersena.

Prevajalski mejniki Andersenovih pravljic od leta 1950 dalje

Pravljичni opus, objavljen za časa življenja Hansa Christiana Andersena, obsega 156 pravljic in zgodb, andersenoslovci pa k temu osnovnemu jedru prištevajo 18 pravljičnih besedil, objavljenih posthumno, in nadaljnjih 38 enot, objavljenih v Andersenovih drugih književnih besedilih.¹ Po podatkih Berte Pušnik je bilo v slovenščino prevedeno 110 enot, od tega je v knjižni obliki izšlo 91 naslovov (Pušnik 2003: 13).

Med vsemi slovenskimi prevajalci je bil najplodnejši prav Rudolf Kresal, ki je v letih 1950 in 1953 za Mladinsko knjigo iz nemščine prevedel kar osemindemdeset Andersenovih pravljičnih besedil, leta 1954 pa so pri Založbi Obzorja Maribor izšli še trije novi naslovi. V štirih letih je Kresal poslovenil skoraj polovico vseh besedil iz Andersenovega osrednjega pravljičnega opusa. Leta 1950 je Rudolf Kresal prevedel in uredil zbirko sedeminštirideset *Pravljic*, napisal pa je tudi uvod, v katerem oriše pravljicarjevo življenje in vrednoti njegovo delo. Leta 1953 je prevedel in uredil enaintrideset pravljic, zbirko pa je poimenoval *Snežna kraljica in druge pravljice*. Obe zbirki sta bili opremljeni z ilustracijami Evgena Sajovica. Leta 1955, v letu, ko so praznovali 150. obletnico Andersenovega rojstva, so pri Založbi Mladinska knjiga iz obeh prej omenjenih zbirk izbrali trideset besedil, spremno besedo pa je napisal Josip Vidmar. Iz prvega zvezka so vzeli dvaindvajset naslovov, mednje pa so vključili še osem naslovov iz drugega zvezka in jih izdali pod naslovom *Snežna kraljica in druge najlepše pravljice*. Po naslovu sodeč se je založba odločila za antologijski izbor najbolj priljubljenih Andersenovih pravljic, kot so *Snežna kraljica*, *Palčica*, *Grdi raček*, *Deklica z vžigalicami*, *Svinjski pastir*, *Mala morska deklica*, in (mogoče) manj znanih, na primer *Ajda*, *Lan* in *Rožni škrat*. Leta 1967 je Mladinska knjiga izdala šestintrideset Andersenovih besedil z naslovom *Andersenove pravljice*. V izbor so uvrstili vseh trideset pravljic iz leta 1955 in dodali še prvih šest pravljic iz druge zbirke pravljic iz leta 1953, verjetno da bi uravnotežili števili prispevanih prevodov iz obeh prvih zbirk.² Ta knjižna izdaja, opremljena s prepoznavnimi ilustracijami Lidije Osterc, je postala stalnica na knjižničnih in knjižnih policah in je v letih med 1967 in 1984 doživela štiri natise.

Pri Mladinski knjigi so že v petdesetih letih, zlasti pa v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, iz antologije Andersenovih pravljic izbirali posamezne najbolj priljubljene pravljice, na primer *Kraljična na zrnu graha*, *Palčica*, *Vžigalnik*, *Cesarjev slavec*, in jih izdajali v slikanicah, opremljenimi z ilustracijami priznanih slovenskih likovnih ustvarjalcev. Leta 1983, triintrideset let po objavi Kresalovega prevoda, se je Mladinska knjiga za zbirko slikanic Velika slikanica prvič odločila za nov prevod *Letečega kovčka*, ki ga je opravil Janez Gradišnik. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja sta vzporedno z drugimi Kresalovimi prevodi izšla tudi prevoda Franca Burgarja *Mala morska deklica* in *Svinjski pastir*.

¹ <http://www.andersen.sdu.dk/rundtom/faq/index.html?emne=antaleventyr>

² V zbirko najlepših Andersenovih pravljic niso našle poti sicer priljubljene pravljice *Jelka*, *Metulj*, *Veliki Miklavž in mali Miklavž* in *Prav gotovo*, ki pa so jih (v nekaterih izdajah tudi z zamolčanim Kresalovim avtorstvom) uporabili v jugoslovanskih in mednarodnih koprodukcijskih slikaniških izdajah pri založbah Mladinska knjiga v sodelovanju z beograjsko Savremeno šolo oz. založbo »Vuk Karadžić«, pri Jugoreklamu in v samostojni Sloveniji pri založbi Didakta.

Po dobrih štiridesetih letih je leta 1998 pri Mladinski knjigi izšla nova zbirka Andersenovih pravljic po izboru urednika Andreja Ilca. V *Pravljicah* je objavljeno šestindvajset besedil, ki jih je iz danščine prevedla Silvana Orel Kos, v jubilejnem letu pa izhaja drugi del Andersenovih pravljic. Teh skupno petdeset besedil vključuje najbolj znane Andersenove pravljice, ki so jih bralci v zadnjih petinpetdesetih letih poznali ali poznajo iz antologijskih in slikaniških izdaj Kresalovih prevodov, nekaj pa je takih, ki so bile objavljene samo v letih 1950 in 1953. Med prevodi Silvane Orel Kos so tudi še nikoli prevedena besedila, na primer *Rdeči čevlji*, in pravljice, ki so bile na Slovenskem prevedene že v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja, ne pa v povojnem času, na primer *Rajski vrt* in *O deklici, ki je stopila na kruh*. Kljub zavesti, da je čas za sveže prevode, zasledimo tudi po letu 2000 objave prevodov Rudolfa Kresala v novo ilustriranih slikanicah posameznih založb, na primer *Deklica z vžigalicami* pri Ustanovi Keleia iz leta 2002 in *Grdi raček* pri založbi DZS leta 2005.

Prevajalski parametri

Namen pričujoče prevodoslovne razprave je osvetliti najpoglavitnejše prevajalske postopke, ki se jih je prevajalec Rudolf Kresal oprijel v začetku petdesetih let in skozi čigar prizmo (mladi) bralci še danes lahko spoznavajo in si razlagajo Andersenov besedilni svet. Ob primerjavi besedilnih zgledov iz prevodov Rudolfa Kresala in Silvane Orel Kos bomo ugotavljali, ali in zakaj so sploh potrebni novi prevodi oziroma kaj je na prevodu takega, da se kljub *novim* ponatisom prevedeno besedilo *stara*.

Prevodoslovna primerjava izhodiščnega besedila in ciljnih besedil se opira na niz znotraj- in zunajbesedilnih parametrov, prek katerih ugotavljamo prevajalske postopke določenega prevajalca. Parametri niso med seboj vzporedni: konkretna ubeseditev je odvisna od višje ležečih, nadrejenih parametrov:

Znotrajbesedilni parametri. Ti parametri zajemajo:

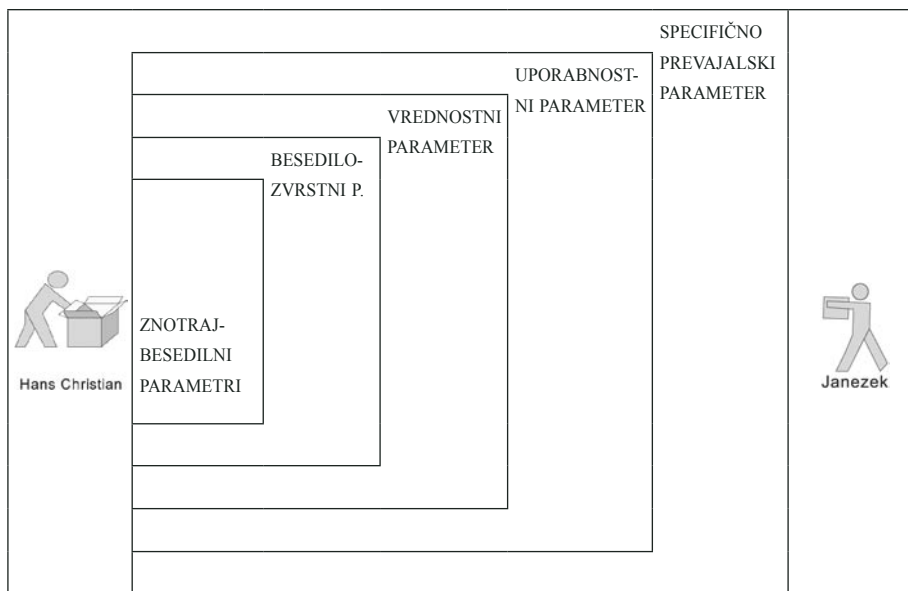
- a) prevajalčevo interpretacijo. Tu ugotavljamo, ali prevajalec zaradi specifičnega razumevanja besedila vnese v prevod semantične premike, t. i. napake, ki povzročajo premike na pripovedni ravni, npr. v karakterizaciji pripovednih oseb ali v podobah besedilnega sveta,
- b) jezikovni sistem. Tu ugotavljamo sistemske razlike med izvornim in ciljnim jezikom, na primer vpliv rabe člena na razumevanje besedila, besedne igre in razlike med različnimi razvojnimi stopnjami ali jezikovnimi normami ciljnega jezika, na primer slogovne značilnosti prevodov iz preteklih obdobij,
- c) kulturne metonimije. Tu ugotavljamo kulturne elemente, ki se kažejo prek ubeseditve, na primer specifične frazeološke enote, predmeti, lastna imena, in kako le-ta vplivajo na razumevanje besedila.

Zunajbesedilni parametri so naslednji:

- a) besedilozvrstni parameter je zunajbesedilni parameter, ki pa neposredno vpliva na samo ubeseditev. Tu ugotavljamo značilnosti besedilnega tipa obravnavanih besedil. V pravljicah preučujemo strukturo te besedilne zvrsti in njene slogovne

značilnosti, na primer, slogovne razlike pri rabi glagolov rekanja v izvorni in ciljni literarni stilistiki in kako to sooblikuje ekspresivnost sloga. Drugi tak vidik je segmentacija besedila na krajše ali daljše povedi, s čimer bralca usmerimo k določeni interpretaciji besedila.

- b) vrednostni parameter. Ta parameter opredeljuje družbenosistemske, religiozne in etične vrednote v obravnavanih besedilih, umeščeno besedil v določen družbeno-kulturni časoprostor.
- c) uporabnostni parameter. S tem parametrom ugotovljamo, kakšno funkcijo opravljajo obravnavana besedila ali kdo je predvideni uporabnik, skratka kakšno uporabno, pravzaprav tržno vrednost imajo. S tega vidika so, na primer, koprodukcijske izdaje, prirejeni prevodi ali prevodi prirejenih besedil, ki zaradi izrazite pridobitne naravnosti izdelka vsebujejo vsebinske, oblikovne in vrednostne posege v besedilo, da bi bil izdelek berljivejši, predvsem pa privlačnejši za kupca oziroma (njegovega malega) bralca.
- č) specifično prevajalski parameter. S tem parametrom ugotovljamo izhodišče prevajalskega procesa, (ne)posrednost ali posrednost prevoda: ali je besedilna predloga, ki jo prevajalec prevaja, napisana v izvornem jeziku, ali uporablja obstoječi celostni prevod ali priredbo v posrednem jeziku.

Skica 1. Znotraj- in zunajbesedilni prevajalski parametri

Skica ponazarja ukleščeno in ubeseditveno odvisnost nižje ležečih parametrov od višje ležečih. Pri interpretaciji izhodiščnega besedila je pri izbiri prevajalskih postopkov prevajalec odvisen od lastnega (pred)znanja, že pri obravnavanju kulturnih metonimij pa stopa v dialog z družbo. Z vsakim višje ležečim parametrom se prevajalec bolj in bolj podreja zunajbesedilnim, pragmatičnim normam, ki določajo specifično funkcijo (Snell-Hornby 1988), namen ali *skopos* (Reiss/Vermeer

1984) prevoda glede na predvidena pričakovanja končnega uporabnika ali izrečene zahteve naročnika v ciljni družbi. Z vsakim višjim nivojem postaja očitnejša manipulativna (Hermans 1985) moč in časovna zaznamovanost prevodnih besedil.

Specifično prevajalski parameter: (ne)posrednost prevoda

Nov celosten prevod je potreben zaradi bolj ali manj znatnih besedilnih premikov v okviru katerega koli zgoraj navedenega parametra ali kombinacije parametrov; včasih zgolj zaradi dejstva, da v določenem trenutku daje uredniška politika prednost prevodom neposredno iz izvornega jezika, ker predpostavlja, da bo prevod ne glede na kakršno koli medbesedilno primerjavo bližji izvorni ubeseditvi. Ob prevajanju posrednega prevoda prevajalec namreč tvega, da bo v svoj prevod vnesel tudi besedilne premike, ki so nastali zaradi prevajalskih postopkov posredniškega prevajalca. Kot je navedeno v prvih izdajah, je Rudolf Kresal prevajal Andersenove pravljice iz nemščine, Silvana Orel Kos pa iz danščine. Po preučevanju večjega števila pravljic ugotavljamo, da Kresal verjetno ni uporabljal enega samega nemškega prevoda, marveč se je naslonjal na več različnih virov. Po primerjavah besedil in razpoložljivih podatkih o prevajalcih naj bi bil eden od Kresalovih osnovnih virov prevod L. Tronier Funder, ki je Andersenove pravljice prevajal(a) pred letom 1935, vendar točno leto publikacije ni znano.³ Ob primerjavi prevoda, pripisanega L. Tronier Funder, in Kresalovega prevoda pravljice *Srečine galoše* opažamo podobnosti v prevodu besedila v nevezani obliki. V pravljico pa je Andersen vključil tudi štiri pesmi. Ena od teh, »Tetini naočniki«, je izpuščena v obeh omenjenih prevodih, v eni povedi je podan le povzetek vsebine. Iz medbesedilne primerjave prevedenih pesmi pa ugotavljamo, da je Kresalov prevod bližji izvorniku kakor nemški, zato lahko sklepamo, da je Kresal poleg osnovnega vira uporabljal tudi druge.

Pri nekaterih prevodih opažamo premike, ki jih moramo pripisati ravno Kresalovemu natančnemu prevajanju posrednega nemškega prevoda. Ob primerjavi naslednjih odlomkov iz pravljice o mesecih ugotavljamo, da je nemški prevajalec težil k večji razumljivosti ali predstavnosti nazornosti Andersenove ubeseditve, kar se kaže v izbiri besed z nazornejšim pomenom in rabi prilastkov. Spremembe in dodatki v nemškem in Kresalovem prevodu so označeni s krepkim oziroma podčrtanim tiskom, sledita pa danski izvornik in prevod Silvine Orel Kos, ki je za predlogo uporabljala izvorno, komentirano izdajo Andersenovih pravljic:

Endlich kam der letzte Reisende zum Vorschein, das alte Mütterchen Dezember mit der Feuerkiepe; die Alte fror, aber ihre Augen strahlten wie zwei helle Sterne. Sie trug einen Blumentopf auf dem Arme, in dem ein kleiner Tannenbaum eingepflanzt war. »Den Baum will ich hegen und pflegen, damit er gedeihe und groß werde bis zum Weihnachtsabend, vom Fußboden bis an die Decke reiche und **emporschieße** mit flammenden Lichtern, goldenen Äpfeln und ausgeschnittenen Figürchen. Die Feuerkiepe wärmt wie ein Ofen; ich hole das Märchenbuch aus der Tasche und lese laut aus ihm vor, daß alle Kinder im Zimmer still, **die**

³ Podatke o prevajalcu primerjanih besedil najdemo na spletnih straneh, npr. gutenberg.spiegel.de/andersen/maerchen/andersrc.htm, www.fortaellinger.frac.dk/#043. Prevajalka je verjetno nemška pisateljica Charlotte Tronier-Funder (1899–1974) (www.ub.uni-konstanz.de/v13/volltexte/2000/378/pdf/378_1.pdf).

Figürchen an dem Baume aber lebendig werden und der kleine Engel von Wachs auf der äußersten Spitze die Flittergoldflügel **ausbreitet**, herabfliegt vom grünen Sitze und klein und groß im Zimmer küßt, ja, auch die armen Kinder küßt, die draußen auf dem Flure und auf der Straße stehen und das Weihnachtslied von dem Bethlehemsgestirne singen.«
(Tronier-Funder: *Zwölf mit der Post*)

Nazadnje je izstopil zadnji **potnik**, stara mamica **December** z žerjavnico. Starko je zeblo, a oči so ji sijale kakor dve svetli zvezdi. **V roki** je imela lonec za cvetlice, vanj pa je **bila vsajena** majhna jelka. »Drevesce bom gojila in negovala, da **bo uspevalo** in da bo veliko do božičnega večera, tako veliko, da bo od tal do stropa segalo in da **zaživi** vse bleščeče se od gorečih svečic, pozlačenih jabolok in izrezljanih **podobic**. Žerjavnica nas bo grela kakor pečica. Iz žepa bom vzela knjigo pravljic in iz nje glasno brala, da bodo v izbi vsi otroci potihnili, **podobice** na drevesu pa bodo oživele in voščeni angelček prav na vrhu drevesca **bo razprostrl** zlate peruti in splaval z zelenega vršička in vse otročiče in odrasle v sobi poljubil, pa tudi tiste tam zunaj, **ki stoje pred vrati in na cesti** in prepevajo pesem o tihi sreči in daljni zvezdi.«
(Kresal: *Dvanajstero iz poštnega voza*. Andersen 1950: 32)

Nu kom den Sidste, den gamle Mo'ertilille med Ildpotten; hun frøs, men hendes Øjne straaledede som to klare Stjerner. Hun bar en Urtepotte med et lille Grantræ. »Det vil jeg pleje og det vil jeg passe, saa at det bliver stort til Juleaften, naaer fra Gulvet lige op til Loftet, og gror med tændte Lys, forgyldte Æbler og Udklipninger. Ildpotten varmer som en Kakkellovn, jeg tager Eventyr-Bogen op af Lommen og læser høit, saa at alle børnene i stuen blive stille, men Dukkerne paa Træet bliver levende og den lille Engel af Voks, øverst oppe i Træet, ryster med Knittergulds-Vingerne, flyver fra den grønne Top og kysser Smaa og Store inde i Stuen, ja de fattige Børn med, som staae udenfor og synge Julesangen om Stjernen over Bethlehem!«
(Andersen: *Tolv med Posten*, Dal 1966: 74.)

In že je izstopila zadnja, stara mamka z žerjavnico; zeblo jo je, a oči so ji žarele kakor jasni zvezdi. Nosila je cvetlični lonček z majhno jelko. »Negovala jo bom in skrbela zanjo, pa bo na božični večer tako velika, da bo segala od tal vse do stropa in bo prekrita s prižganimi svečkami, pozlačenimi jabolki in izrezankami. Grela se bomo ob žerjavnici kakor ob peči. Iz žepa bom potegnila knjigo pravljic in glasno brala, da bodo potihnili vsi otroci v izbi, oživele pa bodo lutke drevesu in voščeni angelček čisto na vrhu drevesa bo zafrfotal z lametastimi perutmi. Poletel bo z zelenega vrha in poljubil male in velike v izbi, pa tudi revne otroke, ki bodo stali zunaj in peli božično pesem o zvezdi nad Betlehemom!«
(Orel Kos: *Dvanajstero s pošto*. V tisku.)

Znotrajbesedilni parametri

a) prevajalčeva interpretacija

S prevajanjem prek posrednega prevoda ne tvegamo le različne stopnje v interpretativni nazornosti, temveč tudi semantične premike, ki koreniteje preoblikujejo besedilni svet, kot ga dojemamo skozi pripovedno poročanje in diskurz pripovednih oseb. Preučevali smo Kresalov prevod pravljice *Ovratnik*, ki kljub svoji šegavosti in prikupnosti ni našla mesta med vedno znova ponatisnjenimi pravljicami. V naslovni vlogi nastopa poškrabljen ovratnik, ki je goden za možitev in je last imenitnega kavalirja. Slednji ima tudi sezuvalnega zajca in – ščet za lase

ali glavnik? Sicer si lahko predstavljamo, da so v času romantike tudi gospodje z bujnimi lasmi uporabljali krtače, kar pa moškimi, vsaj z današnjega vidika, pripisuje feminilno značajsko potezo. Ovratnik, ki se istoveti s svojim gospodarjem, pa se postavlja ravno s svojo moškostjo. Ko snubečega ovratnika zavračajo vse uporabne reči po vrsti, se obrne še na gospodarjev glavnik oz. ščet za lase v Kresalovem prevodu. Ščet je res ženskega spola, vendar je ovratnik, ki je v danskem izvorniku sicer množinski samostalni, že poprej snubil tudi predmeta moškega spola, pas in likalnik. Ovratnik se želi prikupiti novi snubljenki: *«Nazadnje bom moral pač zasnuti ščet za lase. Čudno, kako ste mogli ohraniti vse svoje zobe, gospodična!«* je dejal ovratnik. (Andersen 1953: 48.) Seveda se tudi ta snubitev ponesreči in ves razcefran konča v papirnici, kjer se širokousti pred drugimi cunjami: *»Moja lastna ščet je bila vame zaljubljena in je zaradi nesrečne ljubezni izgubila vse lase.«* (Prav tam: 49.) Podčrtani prisposodi kažeta, da se je Kresal pri prevajanju te pravljice opiral na dva različna nemška prevoda: *Der Halskragen* s krtačo in *Der Kragen* z glavnikom. Ovratnik vseskozi hvali lastnosti predmetov, ki jih snubi: zobje so sestavni del glavnika, lasje pa krtače. Zaradi različnih prisposod se izgubi tudi tesnejša kohezijska vez med navedenima mestoma v besedilu. V obravnavani pravljici je na tematiko snubljenja zanimiv tudi naslednji semantični premik, ki pa ga ne moremo pripisati posrednim prevodom. Ovratnik se želi prikupiti škarjicam: *»Vredni ste, da bi bili kraljica!«* je dejal ovratnik. *»Vse, kar imam, je imeniten gospod, sezuvač in ščet za lase! – Ko bi vsaj imel grofijo!«* (Prav tam: 48.) V izvorniku glavnik škarjice poviša v grofico, in da bi se lahko poročila, si zaželi, da bi bil tudi sam istega stanu, kar lahko razberemo iz prevoda Silvine Orele Kos, ki sledi Andersenovi ubeseditvi, v prevodu Rudolfa Kresala pa ta odnos in prizadevanje nista dovolj jasno izražena.

b) jezikovni sistem

Upoštevanje jezikovnih norm, ki odsevajo neko stopnjo v jezikovnem razvoju, vsekakor prispeva k staranju prevodu, kar sicer dokaj uspešno odpravljajo lektorji ob ponatisu besedila. Take kozmetične jezikovne popravke, največkrat gre za nadomeščanje zastarelih jezikovnih prvin s sodobnejšimi, so vnašali tudi ob ponatisih Kresalovih prevodov. Prvi lektorski popravki so bili vneseni že ob izdaji najlepših Andersenovih pravljic leta 1955.

Pri nekaterih založbah še vedno uporabljajo Kresalove prevode, ki jih za svoje namene jezikovno pregledajo. Tako sta leta 1992 in 1993 pri založbi Didakta izšli koprodukcijski slikanici, ki jih je ilustriral znani danski ilustrator Svend Otto S. in sta bili tiskani na Danskem: *Deklica z vžigalicami* in *Božično drevo*. V kolofonu pravljice *Deklica z vžigalicami* je navedena prirediteljica, ki naj bi sodeč po sicer nepravilno napisanem danskem naslovu priredila pravljico neposredno iz danščine, prevajalca pa ne navajajo. Po primerjavi s prevodom Rudolfa Kresala pa ugotovimo, da so si pravzaprav prilastili njegov prevod s pičlimi lektorskimi popravki:

Deklica je hitro prižigala vžigalico za vžigalico, zakaj pridržati je hotela babico. In vžigalice so dajale tolikšno svetlobo, da je bilo svetleje kakor podnevi. Tako lepa, tako velika ni bila babica še nikoli. Vzela je drobno deklico v naročje in splavali sta proti nebu v sijaju in veselju. Deklica ni več čutila mraza ne lakote ne strahu – z babico je bila med sijočimi zvezdami novoletne jelke.

(Kresal: *Deklica z vžigalicami*. Andersen 1984: 128.)

Deklica je hitro prižigala vžigalico za vžigalico, tako je hotela pridržati babico. In vžigalice so dajale tolikšno svetlobo, da je bilo svetleje kakor podnevi. Tako lepa, tako velika ni bila babica še nikoli. Vzela je drobno dekletce v naročje in splavali sta proti nebu v sijaju in veselju. Deklica ni čutila več mraza ne lakote ne strahu – z babico je bila med sijočimi zvezdami novoletne jelke.

(Andersen: *Deklica z vžigalicami*, 1992.)

Leto kasneje so pri Didakti izdali Andersenovo pravljico z naslovom *Božično drevo*, prevod so pripisali določenemu Rudolfu Premrlu, jezikovni pregled pa prirediteljici *Deklice z vžigalicami*. Ob primerjavi s prevodom *Jelka* Rudolfa Kresala iz leta 1950 ugotovimo, da so vnovič uporabili njegov, za to priložnost jezikovno pregledani prevod.

Zunajbesedilni parametri

Bolj ko (književni) prevod sledi specifičnim literarnoestetskim in družbenim potrebam ciljne kulture, očitnejši je pečat določenega obdobja, zlasti v družbah, ki so jezikovno- in družbenosistemsko manj stabilne kot izhodiščna kultura. Lahko bi rekli, da literarnoestetski in družbeno-kulturni parametri, ki jih prevajalec upošteva pri svojem delu, nadvladajo prevajalčev pristop, saj so izraz splošnih ciljnoliterarnih in ciljnodružbenih vrednot ali norm.

Za Andersenov otroški pravljичni pripovedni slog so na ravni besedilne segmentacije značilne zelo dolge povedi večinoma priredno vezanih stavkov, ki jih Andersen največkrat ločuje z vejico ali podpičjem in veznika »in« ali »ampak«. V prevodih tako Rudolfa Kresala kot Silvane Orel Kos so te povedi pogosto ločene na krajše, interpretativno zaokrožene celote, da bi (mladi bralci) vizualno in interpretativno besedilo lažje obvladali, kar pa seveda preoblikuje izvorni bralni ritem in interpretativne možnosti. Na tak način pa je tudi zanemarjena ena od značilnosti besedilne zgradbe Andersenove pravljice.

Prevod nadomešča izvirnik, dokler ga ciljna kultura sprejema kot takega.⁴ Z vsako spremembo družbenega sistema se spremeni tudi funkcija besedila,⁵ kar občutimo kot staranje prevoda. Ob primerjavi prevodov iz različnih časovnih obdobj neke družbe spremljamo spreminjanje družbenokulturnega konteksta, ki prevod opremi s specifično komunikativno funkcijo in ga prepusti v ciljni literarni sistem ob ustreznem cenzuriranju skozi veljavne jezikovne, literarnoestetske in ideološke norme: »prenekateri >integralni<(prevod je bil po določenem času spoznan kot >zgolj<(priredba besedila« (Grosman 1993: 7).

⁴ To je posplošitev bolj z vidika ciljne literarne vede, sicer pa lahko bralci uporabljajo prevode, dokler so fizično dosegljivi, npr. v knjižnicah.

⁵ A Jede Veränderung des Systems und jeder Transfer eines Elements von einem System in ein anderes führt zu einer Veränderung der Funktion eines bestimmten Einzelements. /.../ Der Text /.../ ist je ein anderer.@ (Ammann in Vermeer 1991: 252).

Vrednostni parameter

a) asimilacija verskih vsebin

Značilen zgled iz slovenske prevodne zgodovine so prav prevodi Andersenovih pravljic z začetka petdesetih let, ki so smeli funkcionirati kot ciljнокulturna besedila le ob ustrezni ideološki cenzuri, ki je zahtevala ideološko asimilacijo religioznih vsebin. Na prvem mestu so bili podvrženi cenzuri besedilni segmenti, v katerih so obravnavani Bog kot stvarnik življenja, nebeško kraljestvo kot kraj večnega življenja in nesmrtnost duše, nato pa sledijo omembe in opisi angelskih bitij. Še posebej moteče so bile razne oblike verskega udejstvovanja glavnih pripovednih oseb, na primer izpričevanje vere v Boga in poglobljena molitev, petje nabožnih pesmi, prisostvovanje bogoslužju, ter omembe pomembnih cerkvenih praznikov, zlasti božiča. Take omembe so na določenih mestih preprosto izpuščene ali projicirane skozi panteistično, bajeslovno ali realsocialistično prizmo, kar je avtorica prispevka nadrobno obravnavala na primeru prevodov Andersenove pravljice *Divji labodi* (Orel Kos 2001), kjer odstranjevanje ali nadomeščanje religioznih pojmov s pravljničnimi bitji ali elementi panteizma bistveno vpliva na dojetje značajskih potez glavne junakinje: Elisa se v svojih prizadevanjih, da bi odrešila uročene brate, obrača na Boga. Njen uspeh ni le rezultat samo njenega garaškega dela in železne volje, kot se da razbrati v prevodih z izpuščenimi ali nevtraliziranimi verskimi vsebinami, temveč je tudi plačilo za njeno zaupanje v Boga, in tako se bogaboječa deklica prelevi v iznajdljivo, samozavestno dekle.

Prevodi Rudolfa Kresala priljubljenih Andersenovih pravljic, kot so *Divji labodi*, *Snežna kraljica*, *Deklica z vžigalicami*, nosijo ideološki pečat z začetka petdesetih let in so v antologijskih izdajah petdeset let specifično zaznamovali literarno doživljanje številnih generacij mladih bralcev. Na tem mestu želimo še posebej izpostaviti vrednostni, ki zaradi svoje teže občutno zaznamuje interpretacijo besedila. Zanimivo je namreč opazovati, kako prevajalske norme, ki temeljijo na v določenem času in prostoru veljavnih družbenih vrednotah, vplivajo na samo jezikovno ubeseditev. V tem je ta parameter primerljiv s parametrom semantičnih premikov, ki jih prevajalec povzroči s svojimi prevajalskimi odločitvami, ki temeljijo na napačnem razumevanju besedila bodisi zaradi zgrešenega razumevanja besedila bodisi zaradi pomanjkljivega jezikovnega in kulturnega predznanja. Tako prevajalčevi naključni semantični premiki kot tudi sistematični semantični premiki, ki so bili prevajalcu naročeni ali pa so bili naknadno vneseni, posegajo v besedilni svet, ga preoblikujejo in v bralcu sprožajo drugačno razumevanje besedila.

Vplivajska moč prevajalskih norm, ki imajo vzgib v ciljnem družbenem sistemu, pa ne sega le v konkretno jezikovno ubeseditev posameznih besedil, temveč sooblikuje uredniškopolitično presojo o sprejemljivosti izvirnega besedila ali celo avtorja za ciljni literarni prostor, ki ga obvlada določena družbena ureditev. Že ob pregledu naslovov prevedenih Andersenovih pravljic si lahko ustvarimo podobo o družbenovzgojnih in verjetno tudi prevajalskih normah časa, v katerem so prevodi izhajali oziroma bili objavljeni. Iz povojne antologije Andersenovih pravljic so bile izločene pravljice, ki so sicer v predvojnem obdobju ali v drugih družbah sestavljale antologijsko jedro. Tedaj so postale nezaželene že zaradi samega naslova, ki je nakazoval versko vsebino, kot na primer pravljici *Rajski vrt* in *Angel*, ali zaradi verske motivike v obsežnejših besedilnih pasusih, ki bi jih bilo težko potvoriti,

ne da bi bralci to opazili, na primer v pravljicah *Rdeči čevlji* in *O deklici, ki je stopila na kruh*.

Andersenov tematski diapazon pravljič pa je tako obširen, da omogoča sestavo antologij, ki so prirejene določenemu okusu in potrebam ciljne kulture. Take antologije vključujejo tudi jedro kanonskih pravljič, ki so tematsko nevtralne oziroma neškodljive ali pa jih sistem (ob bežnem branju neopazno) prilagodi svojim potrebam, kot na primer pri *Snežni kraljici*, *Divjih labodih* in *Deklici z vžigalicami*. V že navedenem odlomku *Deklice z vžigalicami* se deklica in babica v trenutku smrti v Kresalovem prevodu znajdeta »med sijočimi zvezdami novoletne jelke«, medtem ko pri vernem Andersenu poletita k Bogu. S ponatisom Kresalovih prevodov založbe reproducirajo tudi zastarele elemente ideološke manipulacije, kot se je zgodilo slikanici s Kresalovim prevodom *Deklice z vžigalicami*, ki je izšla leta 2002 pri Ustanovi Keleia: ilustratorka besedila je sledila Kresalovemu prevodu in upodobila junakinji med številnimi zvezdami.

b) izpuščanje verskih vsebin

Namesto nazorskega prilikovanja se je Kresal odločal tudi za izpust delov besedila, ki neposredno ne vplivajo na *splošno* besedilno koherenco, na primer, delov povedi ali celotnih povedi, odstavkov premega govora. Izpusti pa vsekakor modulirajo interpretacijo besedilnega sveta: izbrisane so splošne nazorske vrednote, izražene prek versko obarvanih vsebin. V *Poslednjih sanjah starega hrasta* sta uporabljena oba splošna prevajalska postopka: prilikovanje in izpust: prevajalec se izogne omembi enega najpomembnejših katoliških praznikov tako, da podnaslov »božična pravljica« spremeni v »zimsko pravljico«, »božična noč« pa postane »novoletna noč«. V izvorniku sledijo prizor in verzi z izrazito religiozno dikcijo, s katero Andersen povečuje pomen opevanega verskega praznika in za socialistični režim nesprejemljivi pojem odrešitve človekove duše in večnega življenja. Ti deli besedila so izpuščeni, kar je razvidno iz primerjave s prevodom iz leta 1998:

»Drevesa je konec! Našega starega hrasta, našega znamenja na obali!« so govorili mornarji.
»To noč je padlo v viharju! Kdo bi ga lahko zamenjal? Nihče ga ne more zamenjati!«
Tale nagrobni govor, kratek, toda dobro mišljen, je prejelo drevo, ki je ležalo stegnjeno na snežni odeji ob morski obali. Čezenj pa so z ladje zveneli glasovi pesmi o novoletnem veselju. In sleherni na ladji se je čutil dvignjenega, prav kakor se je čutilo drevo dvignjeno v svojih najlepših sanjah v novoletni noči.
(Kresal: *Poslednje sanje starega hrasta.*, Andersen 1984: 41–42.)

»Drevesa ni več! Starega hrasta, našega znamenja na kopnem ni več!« so pravili mornarji.
»V tej viharni noči je padlo! Kdo bi ga lahko zamenjal? Prav nihče ga ne more!«
Tak nagrobni govor, kratek, a dobronameren, je dobilo drevo, ki je v vsej svoji veličini ležalo na snežni odeji ob obali; čezenj je z ladje zavela božična pesem, pesem o božičnem veselju in odrešitvi človekove duše v Kristusu ter o večnem življenju.
»Božje ovčice, pojte v nebo!
Aleluja, da presrečni smo,
naše veselje ne pozna meja!
Aleluja, aleluja!«
Tako je zvenela stara božična pesem, ob petju in molitvi pa se je na ladji vsak po svoje po-

vzdignil, ravno tako, kot se je staro drevo povzdignilo v svojih poslednjih, najlepših sanjah na božično noč.

(Orel Kos: *Poslednje sanje starega hrasta*. Andersen 1998: 252–253.)

Mornarji in drevo se v Kresalovem prevodu čutijo dvignjene zgolj zaradi neke pesmi o novoletnem veselju oziroma sanj v novoletnih noči, medtem ko v izvirni dikciji besedilo lahko tolmačimo kot priliko o veri v večno življenje.

Izpust kot prevajalski postopek še prav posebej poseže v srž motiviranosti za dejanja Andersenovih glavnih likov, ki jih skozi življenje vodi vera v božjo pomoč, na primer protagonista Eliso v *Divjih labodih* in Johannaesa v *Popotnem tovarišu* ali mater bolnega dekleta v zgodbici *Pet iz grahovega stroka*, v kateri je opevano zaupanje v božjo voljo. V Kresalovem prevodu *Pet iz enega stroka* dekleta zgolj potrpežljivo leži in ne more ne živeti ne umreti, v izvirnem zapisu pa mati razmišlja o usodi svojega otroka. Dekle na koncu ozdravi, in tako je materino zaupanje v božjo voljo toliko bolj poplačano. Izpuščen je bil naslednji del besedila:

»K svoji sestrici bo odšla!« je dejala žena. »Dva otroka sem imela. Precej težko mi je bilo skrbeti za obe, pa je *Gospod* prevzel del skrbi in poklical eno k sebi. Prav rada bi obdržala to, ki mi je ostala. Verjetno pa *Gospod* noče, da bi bili ločeni, in tako bo šla gor k svoji sestrici!«

(Orel Kos: *Peterica iz grahovega stroka*. V tisku.)

V nadaljevanju Kresalovega prevoda mati na enem mestu sicer omeni, da je grahov cvet kakor »sam dobri božji angel« in da ga je za deklo vsadil »ljubi bog«, izgubi pa se rdeča nit zaupanja v Boga, Gospoda, ki se vije skozi vso pripoved. Na koncu zgodbe se ozdravelo deklo za cvetoči grah zahvali Gospodu, ki ga v Kresalovem prevodu nadomešča zveza »zemlji in nebu«; zvezo lahko tolmačimo v naravoslovnem smislu, v danem sobesedilu pa 'nebo' vzbuja tudi asociacijo na nebesa.

Ob preučevanju Kresalovih prevodov iz let 1950 in 1953 lahko ugotovimo, da Kresal ni povsem dosledno prilikoval, nevtraliziral ali izpuščal vseh religiozних pojmov, na primer v pravljicah *Pet iz enega stroka*, *Dvanajstero iz poštnega voza*, *Zgodba o letu*, *Jelka*, *Veliki Miklavž in mali Miklavž*. Zato pa v antologiji, ki je nastala leta 1955, teh pravljic, ki so obremenjene s socialističnemu sistemu tujimi vrednotami, ne zasledimo več. Za zgled vzemimo že obravnavani odlomek iz pravljice *Dvanajstero iz poštnega voza*. Vidimo, da je Kresal v prevodu obdržal omembo božičnega večera in angelčka na jelki, ki v besedilu opravljata bolj postransko ali dekorativno funkcijo. Kresal pa se je izognil omembi v tistem času s strani družbenega sistema osovraženih božičnih pesmi, ki opevajo rojstvo Jezusa Kristusa: »božičn(a) pesem o zvezdi nad Betlehemom« je nevtralizirana v pesem »o tihni sreči in daljni zvezdi«.

d) medmetna raba verskih pojmov

Za socialistični sistem pa je bila še najmanj problematična ali vprašljiva medmetna raba besede Bog ali vzkličnih povedi, ki se navezujejo na Boga, kot so *Bog (nas) obvaruj* ali (*ljubi*) *bog*, čeprav bi bilo ravno v tej funkciji prilikovanje slovenskim medmetnim besedam ali zvezam še najbolj sprejemljivo. V določenih pravljicah je zaradi rabe posrednega prevoda celo dodana omemba Boga v vzklični povedi »*Bog daj!*« v *Pet iz enega stroka* ali bolj ekspresivno »*Bog v nebesih!*« namesto *bog* v pravljici *Cesarjeva nova oblačila*.

Sklep

Uredniška politika, ki je sledila vzgojnim ali političnim direktivam socialistične družbe, je vplivala na oblikovanje specifične režimske prevajalske politike in pristopa k prevajanju Andersenovih pravljic z religioznimi elementi, kar se je odražalo na več ravneh:

1. neprevedena besedila z nezaželeno vsebino, ki je nakazana že v naslovu: *Rajski vrt, Angel*,
2. neprevedena besedila z nezaželeno vsebino: *Rdeči čevlji, O deklici, ki je stopila na kruh*,
3. deli besedila z nezaželeno vsebino: izpust ali nadomeščanje s pravljичnimi ali panteističnimi pojmi in liki,
4. medmetna raba: večinoma ohranjena ali nadomeščena s funkcijsko ustreznimi medmetnimi izrazi.

Manipulacija besedil se ni dogajala le s sistematičnimi posegi v določena besedila, temveč tudi z načrtnim izločanjem nezaželenih besedil. S takim ravnanjem družbena in uredniška politika nista izrabljali le zaupanja mladih bralcev, temveč tudi delo avtorja samega. In kakšen je položaj danes, v čem se kaže uredniška politika založbe, pri kateri izhajajo prevodi Silvane Orel Kos? Izbor pravljic združuje jedro najbolj znanih Andersenovih pravljичnih besedil z doslej še ne prevedenimi, manj znanimi ali pa v polpretekli zgodovini marginaliziranimi besedili. V takem, bolj demokratičnem izboru, ki obsega še slabo tretjino Andersenovega osrednjega pravljичnega opusa, so seveda tudi pravljice z grozljivejšimi, največkrat mitološko obarvanimi vsebinskimi vložki, ki so jih izločevali iz prevodov v 19. stoletju, tako kot so v povojnem času marginalizirali verske vsebine. Edina načrtna manipulacija bralcev prek prevodov Silvane Orel Kos je v zgoraj obravnavani težnji k nazornejši besedilni segmentaciji. Tega danski bralci ob branju izvirnih Andersenovih pravljic niso deležni.

Na tržišču zasledimo tudi druge oblike prevajalske manipulacije Andersenovih pravljic; na tem mestu nimamo v mislih očitnih priredb, marveč določene mednarodne koprodukcijske objave Andersenovih pravljичnih besedil, iz katerih so zaradi tržnih interesov izpuščene ali nevtralizirane vsebine, opozoriti pa velja tudi na ponovne objave tistih prevodov Rudolfa Kresala, ki nosijo režimski pečat polpretekle zgodovine.

S tem prispevkom smo želeli uzavestiti delež, ki ga je pri prevajanju Andersenovih pravljic imela družba in ga pravzaprav še vedno ima. Bolj ko je družbeni sistem zaprt, večja je možnost manipulacije predvsem mladih nosilcev družbe prek prevodov. Prevodi določenih Andersenovih pravljic, ki jih je prevedel Rudolf Kresal, lahko pa bi jih v tistem času na podoben način tudi kdo drug, odsevajo določeno prevajalsko kulturo, ki je s procesi demokratizacije postala neodvisnejša, zaradi tega pa se je pojavila potreba po novih prevodih pravljic danskega pravljičarja.

Seznam literature

Margaret Ammann in Hans. J. Vermeer, 1991: Der andere Text. Ein Beitrag zur Übersetzungskritik. V: *TEXTconTEXT* 6. Heidelberg: Julius Groos Verlag, 251–260.

- Hans Christian Andersen, 1950: *Pravljice*. (Prevedel, uredil in uvod napisal Rudolf Kresal.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- –, 1984: *Andersenove pravljice*. (Prevedel Rudolf Kresal.) 3. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- –, 1992: *Deklica z vžigalicami*. (Priredila Ileana Kopčavar.) Radovljica: Didakta.
- –, 1998: *Pravljice*. (Iz danščine prevedla Silvana Orel Kos.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Erik Dal (ur.), 1966: *H. C. Andersens Eventyr. IV: 1861–66*. København: C. A. Reitzels forlag.
- Meta Grosman, 1993: Medkulturne funkcije književnega prevajanja. V: Marija Stanovnik (ur.): *Prevod in narodova identiteta. Prevajanje Poezije. (17. zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev.)* Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 6–10.
- Theo Hermans (ur.), 1985: *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm.
- Marjan Javornik *et al.*, 1992: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Janko Moder, 1985: *Slovenski leksikon novejšega prevajanja. (3. zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev.)* Koper: Založba Lipa.
- Silvana Orel Kos, 2001: Let divjih labodov med nebesi in peklom. (Pravljica *Divji labodi* H. C. Andersena v slovenskih prevodih.) V: Martina Ožbot (ur.): *Prevajanje Prešerna – prevajanje pravljic. Translation of Prešeren – Translation of Fairy Tales. (26. zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev.)* Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 289–309.
- Berta Pušnik, 2003: *Bibliografija književnih izdaj Hansa Christiana Andersena. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo.
- Katharina Reiss in Hans J. Vermeer, 1984: *Grundlagen einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer.
- Mary Snell-Hornby, 1988: *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. Summary